

STJEPAN VUKUŠIĆ, Pula

DIJALEKTOLOŠKOGEOGRAFSKI VIDIK NAGLAŠAVANJA U U SVJETLU JEZIČNOG USTROJSTVA

U svojoj razvojnoj konačnici različiti idiomi (senjski, posavski, premanturski i stinički) zbog istovjetnih glasovno-morfoloških odrednica, kao što su npr. pokrata infinitiva i ikavski izgovor, vode jednakim naglasnim rješenjima. Iz toga se izvodi bliskost naglašavanja po jezičnom ustrojstvu, a njene su koherencije bitne i za naglasnu normu hrvatskoga književnog jezika.

U našoj se prozodijskoj svijesti - znanstvenoj i stručnoj, da o onoj općoj i ne govorimo - utvrdila navika da se bliskost naglašavanja prosuđuje po jednome mjerilu: po razvojnom stupnju. Tad je neizbježna dvodioba na novoštokavsko i nenovoštokavsko pa se u jedan krug naglašavanja meće npr. povûć i povúći, a u drugi povûć i povûć. Takva je podjela ishod obaziranja samo na inventar i opća ograničenja, a ne vodi računa o razvojnom smjeru prema zajedničkim točkama na temelju odrednica dijalekatskih ustrojstava, a baš to određuje važne koherencije i u krajnjem naše književnojezične modele naglašavanja. Na osnovi razvojnog smjera prema zajedničkim točkama što proizlazi iz ustrojstva idioma kao jezika treba govoriti o bliskosti po ustrojstvu. Kad tako gledamo, mi ćemo u jedan krug naglašavanja uvrstiti npr.

povŭć-povŭć-pòvŭć i standardno pòvŭći, a u drugi povŭći i povŭći. Tako otkrivamo novo razvrstavanje utemeljeno na odrednicama jezičnog ustrojstva i nismo više zarobljeni isključivom dvodiobom po razvojnom stupnju.

Značajke glasovno-morfološkog sustava odražavaju se neminovno i na planu naglašavanja. Pokrata infinitiva dovodi do prednovostoškavskog lika povŭć jer je silina krajnjeg -i (povŭći) prešla na drugu moru prethodnog dugog sloga. Budući da se novi akut zakonito razvija u dugosilazni naglasak, a ovaj se u novostoškavskom razvoju prenosi na prethodni slog, dobit ćemo razvojni smjer: povŭć > povŭć > pòvŭć i odatle u konačnici standardno pòvŭći. Jednako je u glagolskom prilogu sadašnjem letěć > letêć > lètěć i lètěći. Ikavski lik polètīm ima razvojnu točku u liku pòletīm. Ili da se to kaže drugačije: od likova potrěst, gorěć, izlètīm nema organskog puta do likova potrėsti, gorěći, izlètīm.

U tim je primjerima naglasak jednosmjerno zavisan od morfoloških i glasovnih značajki. No ima slučajeve u kojih naglasak nisu zavisni od takvih značajki nego se temelje samo na zakoni-toj razvojnoj uzastopnosti dvaju likova, npr. novà i nòva ide u jedan krug naglašavanja, a u drugi nòva ili letīmo > letīmo > lètīmo ide također u jedan krug, a u drugi letīmò i letīmo. Gdje se prednovostoškavskim prijenosom pojavi lik letīmo, on ima razvojnu konačnicu u liku lètīmo i nema puta do lika letīmo. Takve su pojave brojne i idu u autonomni razvoj samoga naglasnog sustava. One se u ovom radu neće razmatrati.

Ovdje se ograničavamo na one dijalekatske i književnojezične naglaske što proizlaze iz četiriju glasovno-morfoloških odrednica hrvatskih narodnih govora: pokrate infinitiva i glagolskog priloga sadašnjeg, ikavštine, prijelaza infiksa -nu- u -ni- u glagola II. vrste i (ne)postojanja duge množine u naglasnom tipu kljŭć-kljŭća-kljŭčevi (kljŭčevi) ili kljŭčevi. Samo usput dodirnut ćemo se i odsutnosti fonema h. Te su glasovno-morfološke značajke kao i one autonomnoga razvoja upobile naglasni sustav mlađeg ikavskog dijalekta.¹ Stoga je bilo zanimljivo vidje-

ti kako će se one odraziti u ostalim našim idiomima. U ovom radu razmatramo njihov doseg u senjskom, posavskom i premanturskom govoru; prvi je od njih čakavski, drugi staroštokavski a treći štokavsko-čakavski. U ovom razmatranju stinički zapadnonovoštokavski govor uzimljemo kao ishodište i mjerilo našeg vidika.

U svih se idioma koji se ovdje razmatraju gubi dočetano -i u infinitivu i glagolskom prilogu sadašnjem. U senjskom i posavskom govoru, pri postojanju akuta u naglasnom inventaru, to dovodi u glagola prve vrste s dugim osnovnim slogom i u složenica glagola *îć* do likova *vûć*, *povûć*, *nâć*, *obâć*, *obâjt*, *stojěć*, *letěć*. U premanturskom govoru, gdje nema akuta, mjesto toga naglasaka svagdje je u navedenim primjerima dugosilazni, samo nema potvrde za glagolski prilog. U stiničkom, novoštokavskom govoru prenesen je dugosilazni na prethodni slog. U glagola s kratkim osnovnim samoglasnikom dobit ćemo u senjskom *plëst*, *rasplëst*, u posavskom *plëst*, *oplëst* i *òplest*, u premanturskom *plëst* i kanovački lik *òplest*, a u stiničkom *plëst* i *òplest*.

Sljedeća tablica prikazuje sve te odnose a dodani su joj i standardni naglasci na osnovi hrvatskih idioma (SNHI) i Daničićeva idioma (DI):

Senj	Posavina (ikavski dio)	Premantura	Stinica	SNHI	DI
<i>plëst</i>	<i>plëst</i>	<i>plëst</i>	<i>plëst</i>	<i>plësti</i>	<i>plësti</i>
<i>ras- plëst</i>	<i>oplëst</i> i <i>òplest</i>	<i>óplest</i>	<i>òplest</i>	<i>òplesti</i>	<i>oplësti</i>
<i>trëst</i>	<i>trëst</i>	<i>trêst</i>	<i>trëst</i>	<i>trësti</i>	<i>trésti</i>
<i>otrëst</i>	<i>otrëst</i>	<i>istrêst</i>	<i>ìstrëst</i>	<i>ìstrësti</i>	<i>istrésti</i>
<i>îć</i>	<i>îć</i> (Kani- ža)	<i>îć</i>	<i>îć</i>	<i>îći</i>	<i>ìći</i>
<i>zâć, obâć</i>	<i>nâć, obâjt</i>	-	<i>nâć,òbâć</i>	<i>nâći obâći</i>	<i>nâći, obâći</i>
<i>sto- jěć</i>	<i>gorěć letěć</i>	-	<i>gòrěć, lètěć</i>	<i>lètěći, gòrěći</i>	<i>letěći</i>

Ova nam tablica pokazuje zakonit put svih ovih govora do zajedničke točke SNHI, i to na temelju zajedničke odrednice jezičnog ustrojstva - pokrate infinitiva i glagolskog priloga sadašnjeg. Samo je premantursko kanovačko óplest izvan toga puta. Ipak, važno je i tu mjesto naglasaka, a od Premanturca se već danas može čuti i óplest. Daničićev idiom nema pokrate, pa će likovi trésti, potrésti, dovèsti itd. biti ishód izravnoga novoštokavskog prijenosa naglasaka u prednovoštokavskih likova trèsti, dovèsti itd.

Naglasak se glagolskog pridjeva radnog u glagola prve vrste ravna po naglasku infinitiva, pa su iz pokrate tog oblika u navedenim govorima proizašli ovi naglasci glagolskog pridjeva radnog:

Senj	Posavina	Premantura	Stinica	SNHI	DI
tèkal	tèkō	tèka	tèkā	tèkao	tèkao
tèkla	tèkla	tèkla	tèkla	tèkla	tèkla
tèklo	tèklo	tèklo	tèklo	tèklo	tèklo
tèkli	tèkli	tèkli	tèkli	tèkli	tèkli
ispèkal	utèkō	oplèja	ìstekā	ìstekao	ìstekao
ispèkla	utèkla i ùbola	oplèla	ìstekla	ìstekla	istèkla
ispèklo	utèklo	oplèlo	ìsteklo	ìsteklo	istèklo
ispèkli	utèkli i odrekli	oplèli	ìstekli	ìstekli	istèkli
trèsal	trèsō	trèsa	trèsā	trèsao	trèsao
trèsla	trèsła	trèsła	trèsła	trèsła	trèsła
trèslo	trèslo	trèslo	trèslo	trèslo	trèslo
trèslī	trèsli	trèsli	trèsli	trèsli	trèsli
otrèsal	otrèsō	istrèsa	ìstrèsā	ìstrèsao	ìstrèsao
otrèsla	otrèsła	istrèsła	ìstrèsła	ìstrèsła	istrèsła
otrèslo	otrèslo	istrèslo	ìstrèslo	ìstrèslo	istrèslo
otrèslī	otrèsli	istrèsli	ìstrèsli	ìstrèsli	istrèsli

U tom je obliku samo senjska pokrata trèsal itd. izvan razvojnog puta prema točki SNHI.

Drugo obilježje značajno za ove idiome jest ikavski izgovor. Doduše, senjski je samo djelomično ikavski (po pravilu Jakubinskog), a posavski je dijelom ikavski u teritorijalnom smislu. Ali, glagoli treće vrste na koje je usmjerena naša pažnja ikavski su i u senjskom govoru (jer je iza tvrdoga dentala bio prednjojezični samoglasnik i, pa se po pravilu Jakubinskog ě odrazio kao i): izletit, doživit, a iz posavskoga govora uzimljemo u obzir njegov ikavski dio i slučajeve ikavskih likova glagola treće vrste unutar poluikavskoga područja. Pošlo se od spoznaje da je u mlađem ikavskom dijalektu ikavski izgovor staroga glasa ě doveo do morfološkog izjednačenja glagola treće vrste s četvrtom: polètit kao polòmit, oživit kao jednáčit. To je prouzročilo i naglasno izjednačenje u prezentu: pòletim, dòživim kao pòlomim, jèdnáčim za razliku od polètím, doživím u Daničića. Ako je takav ishod ikavice u zapadnom dijalektu, moglo se pretpostaviti da će on biti takav i u drugim ikavskim idiomima. I doista, u sva tri idioma, prema kojima smo pošli od stiničkog, susrećemo takve naglasne likove koji imaju razvojnu točku u stiničkom novoštokavskom rješenju. To će nam pokazati sljedeća tablica:

Senj	Posavina	Premantura	Stinica	SNHI	DI
izgòrin	dolètí i dòleti	odlèti	òdletí	òdletí	odlètí
doživin	-	doživí	dòživí	dòživí	doživí

Tablica pokazuje da nemamo podatke za naglasak glagola s dugim osnovnim samoglasnikom u posavskom govoru. Sve je drugo u skladu s razvojnim smjerom prema zapadnonovoštokavskom rješenju, u našem slučaju u stiničkom govoru.

Iz takve naglasne koherencije proizlaze naglasci hrvatske uporabne norme kao što su: zàželim, òžednim, ògladnim, pòletim, izdržim, zàkričim, zarumenim se, zazèleni, dòživim, òtrpim, zàjèčim, itd., itd.

To je odraz ikavice u hrvatskoj standardnoj prozodiji. Još uvijek nepriznat u našim priručnicima.

O naglasku aorista može se govoriti samo u posavskom i stiničkom govoru jer u premanturskom govoru nema toga oblika, a u senjskom on se javlja tek sporadično.²

Naglasak se 2. i 3. 1. jednine aorista u glagola druge vrste naglasne jedinice povíknut odredio prema morfološkoj značajci posavskoga i stiničkog govora: prijelazu infiksa -nu- u -ni-. Time se oblično izjednačila druga i četvrta vrsta: povíknit (< povíknut) kao povrátit. To je izazvalo i naglasno izjednačenje: pòvíkni (PG), pòvíkni (SG) kao pòvràti (PG), odnosno pòvràtī (SG). U glagola treće vrste odlučan je ikavski izgovor koji te glagole oblično također izjednačuje s glagolima četvrte vrste: polètit, ušútiti kao polòmit, povrátit. To onda vodi i naglasnom izjednačivanju u 2. i 3. licu jednine aorista: pòletī, ũšūtī (PG) kao pòlomī, pòvràtī. U stiničkom je na kraju zanaglasna dužina i u glagola s dugim osnovnim slogom: ũšūtī. Iz prevage naglasnih odnosa četvrte glagolske vrste proizašli su posavski naglasci: pòkāza, nāpīsa kao i stinički: pòkāzā, nāpīsā (razlika je između PG i SG samo u krajnjoj zanaglasnoj dužini). Gubljenje fonema h uzrokom je izjednačenosti prvog lica jednine aorista s drugim i trećim: jã nē víkni, jã nē šūti, jã se pròbūdi, jã pòšēta (SG). Budući da se gubi fonem h, oblično se izjednačuje prvo lice jednine s drugim i trećim, a zatim se sva tri lica jednine aorista izjednačuju i naglasno. Nemoguće je, naime, jã ušūtī, jã povíkni jer bi došlo do neutralizacije s imperativom. Tako su zbog prijelaza -nu- u -ni- i zbog ikavskog izgovora prevladali naglasni odnosi glagola četvrte vrste a to je dovelo do usustavljivanja povučenog ili čelnog naglaska u 2. i 3. licu jednine aorista. A zbog odsutnosti fonema h izjednačeno je oblično i naglasno prvo lice jednine aorista s drugim i trećim. Sve je to uzrokom znatnih kolebanja u naglasku aorista u hrvatskom književnom jeziku.

Iz naših startnojezičnih odnosa duge i kratke množine kao izrazā morfološke kategorije proizlaze u različitoj naglasnoj jedinici strīc-strīca određene književnojezične naglasne dvostru-

kosti. U posavskom je govoru sustavno nōžèvi, Rāstèvi, krīžòvi, štāpòvi, pa to zakonito daje nóževi, Rástevi, krížovi, štápovi. Drugačije je, međutim, u stiničkom govoru, pa i u cijelom primorsko-dalmatinskom novoštokavskom pojasu: tu je duga množina u jedinice strîc-strîca samo izuzetna pojava. To znači da zapadni novoštokavci iz Dalmacije i Hrvatskog primorja tek iz književnog jezika i u književnom jeziku usvajaju u toj jedinici dugu množinu kao izraz morfološke kategorije. A kako je u njihovoj jezičnoj svijesti duga množina kao izraz morfološke kategorije povezana s naglasnom kračinom, npr. bròđovi, stòlovi itd., oni tako u množini naglašavaju i imenice naglasne jedinice strîc-strîca, dakle: strîčevi, dvòrovi, kljùčevi, štápovi itd. Sporadično se javlja i kratkosilazni naglasak, tj. opet kračina: krāljevi, kljũčevi (Markarska). Budući da i u govoritelja hrvatskoga književnog jezika kojima su startni jezici različiti čakavski i kajkavski govori također djeluje startna kratka množina i golema prevaga naglasne kračine u dugoj množini kao izrazu morfološke kategorije, i u njih u pravilu susrećemo kratke naglaske i u jedinice strîc-strîca: strîčevi, dvòrovi i dvòrovi, kljùčevi i kljũčevi itd. Ukratko: gdje je startnojezično krālji, krālji ili krõji i tomu slično, tamo je književnojezično krāljevi ili krāljevi, a gdje je startnojezično krāljevi (Bosna, Hercegovina i Lika) ili krāljevî (Posavina), tamo je i književnojezično krāljevi, kljũčevi itd.

I taj slučaj dobro pokazuje kako je važna i osnovica - za hrvatski književni jezik prije svega zapadno novoštokavsko naglašavanje jer su nam priručnici ionako prepuni druge osnovice, koju bismo mogli nazvati Daničićevom. Ali, nije sve u samoj osnovici; štoviše, ona je važna samo kao polazište, izvor, a brojni pritoci dolaze iz drugih naših idioma a nadasve iz autonomne književnojezične svijesti, koja nosi i naglasni inventar i pravila razdiobe te suvereno ostvaruje i širi određene prozodijske likove. U toj svijesti sudjeluju svi govoritelji hrvatskoga književnog jezika te ona s vremenom postaje sve odlučnijom za naš prozodijski standard. Ne uzimati je u obzir, znači u mnogo čemu ostati u prošlosti, u naglasnoj arhaici. Treba istaknuti da naša propisana naglasna norma i u ovoj točki sustava (kljũčevi: kljùčevi) isklju-

čuje većinu iz sudjelovanja u književnom naglašavanju jer naglasak goleme većine smatra neknjiževnim.

Nije dobro misliti da bilo tko odbacuje svoje startno naglašavanje ili prozodiju svoje životne sredine, a onda u cijelosti prihvaća naglasni model propisan u priručnicima. To bi bilo krajnje neekonomično, čak i neživotno. U stvari, govornici zadržavaju svoju akcentuaciju i samo njene dijelove manje ili više modificiraju prema onom modelu u živoj jezičnoj sredini koji se smatra književnim. Zanemarljiv dio pritječe iz knjiga, utoliko neznatniji što je normirani model udaljeniji od žive osnovice.

I na kraju, ovaj naš dijalektološkogeografski vidik naglašavanja u svjetlu jezičnog ustrojstva očito pokazuje da ubuduće treba trajno imati na umu i naglasnu bliskost po odrednicama jezičnog ustrojstva jer iz toga proizlaze koherencije bitne za naš književni model naglašavanja. Pritom nismo nipošto zaniijekali ustrojstveno i naglasno zajedništvo različitih novoštokavskih idioma a ni ustvrdili da idiomi koje smo razmatrali nemaju i svoja posebna ustrojstva i naglasne sustave, ali nesumnjivo imaju i zajedničke odrednice koje ih vode zajedničkim točkama u bitnim dijelovima sustava. Birajući kao reprezentativne likove potrēsti i polētīm, mi biramo i likove potrēst > potrēst i polētīm, itd., itd.

Zbog složenosti naše naglasne situacije, pitanje naše naglasne norme ne može, ma kako bio vrstan, riješiti ni jedan, ni dvojica, ni trojica, nego samo brojni.

B i l j e š k e

- 1 Vukušić, Stjepan: Naglasni odnosi ijekavskih govora Banije i Korduna i govora mlađeg ikavskog dijalekta, Zbornik Pedagoškog fakulteta u Rijeci, br. 3 1981, str. 355-363.
- 2 Moguš, Milan: Današnji senjski govor, Senjski zbornik 2, Gradski muzej Senj 1966, str. 5-152.

S u m m a r y

A DIALECTOLOGICAL AND GEOGRAPHIC PERSPECTIVE ON ACCENTUATION
IN THE LIGHT OF LINGUISTIC STRUCTURE

In the final phase of their development different local Croatian dialects (from Senj, Posavina, Premantura and Stinica), due to identical sound and morphological features such as shortening of the infinitive ending and Ikavian pronunciation, tend toward the same accentual developments. From this can be inferred a similarity in accentuation according to linguistic structure, and its congruences are also significant for the accentual norms of the Croatian literary language.